

Małgorzata Samojedny
(Uniwersytet Wrocławski)

WYKŁADNIA PRAWA ISLAMU WEDŁUG HANBALICKIEJ SZKOŁY PRAWA

ABSTRACT

HANBALI'S INTERPRETATION OF ISLAMIC LAW

The Islamic world, much like Christianity, is not homogeneous. Instead, there are many factions, strands, and conceptions. The most numerous group of Muslims is the Sunni faction, which makes up about 90% of all Muslims. Among them, however, one finds separate strands called schools, which represent various and distinct interpretations of the fundamentals of Islamic law.

The Hanbali School of Islamic Law, one of those strands, is worth looking at closer, especially its ideological doctrine, as it offers a perfect example of the process of establishing a new doctrine. In the beginning, the Hanbali School was but a minor concept. However, it has grown to become one of the main ideological movements of the Sunni faction.

Even though the Hanbali School has never been very popular among Muslims, like other schools, today it is the main basis of one of the most radical political and religious movements – Wahhabism.

SŁOWA KLUCZOWE: islam, radykalizm, Ibn Hanbal, wahhabizm, fundamentalizm.

Wstęp

Świat islamu, podobnie jak świat chrześcijański, jest niejednorodny. Odnajdujemy w nim wiele odłamów, nurtów oraz koncepcji. Najliczniejszymi wyznawcami islamu są muzułmanie odłamu sunnickiego. Obecnie stanowią około 86% wszystkich wyznawców Allaha. Jednak i w tym

odłamie odnajdujemy nurty, zwane szkołami, które reprezentują odmienną interpretację źródeł prawa. W tym miejscu warto wskazać, iż islam jest religią, która determinuje wszelkie aspekty życia. W krajach arabskich, gdzie islam jest religią państwową, według zasad wynikających z Koranu czy sunny uregulowane jest funkcjonowanie całego organizmu państwowego, a przede wszystkim obowiązującego w tym kraju prawa. Twórczy okres rozwoju prawa islamu nazywany jest – *idžtihād*¹, zaowocował on samodzielnym rozstrzygnięciem spornych kwestii ze sfery prawnej i teologicznej przez muzułmańskich myślicieli, którzy poprzez odpowiednią wiedzę teologiczną, prawną i filozoficzną posiadli legitymację do dokonywania rozstrzygnięć ze sfery religii i prawa, w sytuacji gdy Koran bądź sunna nie dawały jednoznacznej odpowiedzi. A zatem rola twórców nauki prawa muzułmańskiego sprowadzała się do odgadnięcia zamysłu Allaha, jaki został przekazany bezpośrednio w Koranie i sunnie. Dokonali oni usystematyzowania pewnego wzorca właściwego postępowania. Z czasem liczba uczonych analizujących prawo rosła. Łączyli się w grupy o określonych poglądach, finalnie tworząc „szkoły”. Zatem determinantą postrzegania i wykładni islamu na danym terenie jest przyjęcie określonej szkoły prawa.²

Szkoła hanbalicka warta jest bliższego przedstawienia obowiązujących w niej idei, gdyż stanowi doskonały przykład jak początkowo drobny koncept z czasem rozrasta się do potężnego i wpływowego ruchu ideologicznego.³

-
- 1 *Idžtihād* – wysiłek umysłowy, samodzielne rozstrzygnięcie kwestii prawnych i teologicznych w islamie; zdolność do wydawania sądów prawnych, w których nie można bezpośrednio powołać się na Koran lub sunnę. (...) w ortodoksyjnym islamie jest to jedyny sposób rozwijania prawa zdolnego zaspokoić potrzeby kolejnych regulacji. Wyróżnia się 3 stopnie – najniższy: zdolność do wydawania sądów w konkretnych przypadkach, średni: wydawanie sądów w systemie prawnym, i najwyższy: wydawanie sądów ustawodawczych – ten poziom osiągnęli jedynie założyciele 4 szkół prawa muzułmańskiego – Malik ibn Anas, Ahmad ibn Hanbal, Abu Hanifa i Asz-Szafi'i. J. Bielawski (red.), *Mały Słownik Kultury Świata Arabskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1971, s. 227.
  - 2 M. Samojedny, *Sunnickie szkoły prawa muzułmańskiego*, [w:] *Acta Erasmiana*, t. V: *Varia*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2013 s. 185.
  - 3 W.B. Hallaq, *The origin's and evolution of Islamic law*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 159.

Szkoła hanbalicka

Ahmad ibn Hanbal – teolog, patron i twórca doktryny jednej ze szkół prawa muzułmańskiego, najbardziej ortodoksyjnej. Wybitny znawca i kolekcjoner hadisów. Oficjalnie tego *mudžtahida*⁴ nazywa się „tradycjonalistą”. Spośród zebranych przez niego około 80.000 tradycji, w księdze *Musnad* („Solidana Podstawa”) opublikowano około 30.000, które Ibn Hanbal opatrzył własnym komentarzem lub przypisami.⁵ Podobnie jak pozostali założyciele szkół, był gruntownie wykształcony. Pobierał nauki w wielu centrach religijno-naukowych ówczesnego państwa muzułmańskiego, między innymi w Hidżazie, Kufie, Basrze, a nawet u asz-Szafi’iego w Bagdadzie. Pomimo tak starannie odebranego wykształcenia, uczony nie należał do kręgu ani sympatyków, ani kontynuatorów analizowanych doktryn, lecz obrał własną drogę.⁶

Ibn Hanbal nie był bezpośrednim twórcą doktryny, która wywodzi swą nazwę od jego nazwiska, lecz bardziej jej protoplastą. Gdyż, to uczniowie zwykli byli spisywać wydawane przez niego opinie i rozstrzygnięcia problemów z jakimi zwracali się wierni, a ten, w oparciu o znajomość nie tylko Koranu czy sunny Proroka, ale również w oparciu o islamską jursprudencję – Fiqh, zajmował określone stanowisko. W początkowym okresie formowania się hanbalickiej szkoły prawa, to właśnie spisywanie oraz rozpowszechnianie przez uczniów wydawanych przez Ibn Hanbala fatw w różnorodnych kwestiach, zaowocowało ukształtowaniem się pewnego nurtu myślowego, który finalnie doprowadził do powstania nowego trendu w interpretacji islamu.⁷ Do najbardziej oddanych uczniów Ibn Hanbala należy zaliczyć obu jego synów: Saliha i Abd Allaha, oraz m.in.: Abd Allaha al-Maymuni czy Ibrahima Ibn Ishaq al-Harbi’ego. Jednak, co często jest w literaturze przedmiotu podkreślane, postaci te są tylko przekazicielami idei jakie prezentował uczony. Misji uporządkowania i sformułowania stanowiska, jakie głosił Ibn Hanbal,

---

4 *Mudžtahid* – teolog muzułmański, upoważniony do wydawania osądów służących za podstawa do rozstrzygnięcia kwestii religijnych lub prawnych. Musiał wszechstronnie znać Koran i sunnę. J. Bielawski (red.), *Mały Słownik Kultury...*, s. 380.

5 J. Bielawski (red.), *Mały Słownik Kultury...*, s. 32.

6 D. Zacharias, *Fundamentals of the Sunni Schools of Law*, article based a speech held at the Heidelberg Research Fellow Conference October 17, 2005, s. 504.

7 I.J. Dar, *Imam Ahmad ibn Hanbal and his Madhhab*, Shah-i-Hamadan Institute of Islamic Studies, Kaszmir 2013, s. 7.

w doktrynę i docelowo w szkołę prawną podjął się – godny mistrza następcą – Abu Bakr al-Khallal (zm. 923 r.).⁸

Według wyznawanych przez teologa zasad, tylko Koran i zawarte w nim wskazówki stanowiły jedyny, prawdziwy i nieodwołalny fundament do budowy systemu prawnego. Drugim elementem podstawy tego systemu była sunna Proroka. Dodatkowo warto podkreślić, że uczoney uznawał, iż oświadczenia a także czyny towarzyszy Proroka, są świadectwem opinii Mahometa na dany temat, gdyż, według Ibn Hanbala, jako jego najbliżsi towarzysze i osoby spędzające w jego otoczeniu najwięcej czasu, najlepiej znali jego sądy i czyny w obliczu napotkanych sytuacji życiowych czy też prozaicznych czynności dnia codziennego. Zatem uważał, iż należy zwrócić nieminiejszą uwagę na czyny i opinie towarzyszy Proroka jako dalszych przekazicieli jego nauk. Warto jednak wskazać, iż nie wydzielił przekazów towarzyszy jako odrębnego źródła prawa muzułmańskiego, lecz jako okoliczność dodatkowo potwierdzającą tradycje Proroka.⁹ Jednocześnie sprzeciwiał się przyznawaniu analogii czy zgodności opinii, tak wysokiej rangi źródła prawa muzułmańskiego, jaką posiadały dwa pozostałe fundamenty. Jak już wspomniano, mimo analizy hadisów towarzyszy Proroka nigdy ich nie zaliczył do kręgu źródeł prawa islamskiego, co ciekawe uczoney bardzo rygorystycznie podchodził do rozszerzania fundamentów prawa poza *nass*, czyli poza Koran i sunnę. Zgodność opinii – *idźma*, wysoce ceniona przez szkołę malickicką, chociaż odnosiła, się w ich wydaniu, tylko do uczonych z terenu Medyny, według Ibn Hanbala nie powinna być w ogóle być traktowana jako źródło prawa, gdyż jest to zaledwie potwierdzenie jednogłośnego zrozumienia i znajomości Koranu oraz tradycji Proroka¹⁰. Podobnie lekceważący stosunek miał do analogii – *kijas* czy opinii własnej – *raj*, powszechnie stosowanych w doktrynie szkoły hanafickiej. Uważał, że wprowadzenie komentarzy do *nass* i traktowanie ich jako równoważne źródło prawa, może prowadzić do nadużyć, a w konsekwencji, do wypaczenia przekazanego objawienia.¹¹ Hanbalici, w przeciwieństwie do pozostałych szkół, twierdzili, iż boskie objawienie w postaci Koranu i sunny Proroka nie pozostawia żadnych niedomówień. Jest w pełni klarowne i nie daje miejsca wyznawcy na własne przemyślenia. Zatem pogląd zwolenni-

---

8 W.B. Hallaq, *The origin's and evolution...*, s. 160.

9 D. Zacharias, *Fundamentals of the Sunni...*, s. 506.

10 *Ibidem*.

11 *Ibidem*, s. 505.

ków tradycyjnej szkoły hanbalickiej na cały proces „wysiłku umysłowego” *idżtihad*, sprowadza się do poszukiwania odpowiedniego wersetu Koranu bądź sunny, które pozwolą na wydanie rozstrzygnięcia w danej sprawie.¹² Trzeba jednak wskazać, iż finalnie kontynuatorzy myśli Ibn Hanbala zaakceptowali *idżmę*, podobnie jak i analogię – *kijas*.

Można zatem przyjąć, iż wszystkie cztery szkoły prawa muzułmańskiego zgadzały się co do czterech zasadniczych filarów prawa muzułmańskiego, czyli: Koranu, sunny Proroka, *idżmy* i *kijas*, a istniejące między nurtami różnice dotyczą aspektów stosowania prawa. Różnice występujące pomiędzy szkołami, mogą zostać sprowadzone do trzech cech. Pierwszą cechą można porównać do wykładni językowej, gdyż dotyczy ona reguł interpretacji znaczenia słów zawartych w tekstach czy użytej konstrukcji gramatycznej. Drugą cechą znamionującą rozbieżności pomiędzy szkołami jest stosunek do tradycji Proroka, czyli dostępność i autentyczność badanych hadisów, przesłanki akceptacji danego hadisu a następnie jego interpretacji, a finalnie rozwiązywanie konfliktów między hadisami jakie mogą się pojawić, gdy dojdzie do ich rozbieżności. Trzecią cechą różniącą szkoły jest upowszechnienie w danej szkole określonej metody prawnej, przykładowo: *raj* u hanafitów, *urf* (prawo zwyczajowe) w szkole malikickiej czy opowieści towarzyszy Proroka (*sahaba*) u hanbalitów. Tę trzecią cechą można porównać do wykładni systemowej i funkcjonalnej, które występują zachodnim systemie prawnym.¹³

Podjęwając się bardziej szczegółowej analizy teorii szkoły prawa zapoczątkowanej przez Ahmada ibn Hanbala, możemy wyszczególnić pewne jej cechy charakterystyczne. Pierwszą z nich, jest to, że Ibn Hanbal kładł główny nacisk na *dalil*¹⁴, czyli dowód. Należy wskazać, iż uczoney wydając opinię zawsze podpierał się konkretnym fragmentem z Koranu, sunny bądź fatwami wydanymi przez towarzyszy Proroka. Bardzo często posiłkował się równolegle dwoma, a czasem i trzema źródłami prawa – dla jeszcze

¹² *Ibidem*.

¹³ H.M. Ramadan (red.), *Understanding Islamic Law: From Classical to Contemporary*, AltaMira Press, Oxford 2006, passim.

¹⁴ *Dalil* – dowód, jednak nie jest termin ten ograniczony tylko do dowodów wynikających z logicznej dedukcji, lecz również obejmuje rozumowanie oparte o analogię, czyli dowód z przykładu. *Dalil* obejmuje także dowód z wnioskowania. *Dalil* jest empirycznym aspektem prawa, gdzie określone okoliczności bądź materiały dowodowe wymagają wystąpienia z odpowiednim roszczeniem w zakresie przeprowadzenia eksperymentu dowodowego, zdarzenia, czy dokumentu.

dokładniejszego i rzetelniejszego uwiarygodnienia wydawanego rozstrzygnięcia, cytując: „(...) są cztery hadisy dotyczące tej kwestii”¹⁵ wraz z podaniem odpowiedniego łańcucha *isnad*¹⁶. Drugą cechą znamionująca szkołę hanbalicką było skupienie się na szariacie – islamskim prawie. W swoich rozstrzygnięciach sporów prawnych, Ibn Hanbal łączył kwestie teoretyczne i praktyczne wynikające bezpośrednio z religii. Zatem dużo częściej odwołuje się do kwestii wiary niż inni uczeni, gdyż pozostali twórcy szkół raczej odwoływali się do kwestii praktycznych niż do wiary. Kolejna cecha charakteryzująca szkołę hanbalicką to odrzucenie wszelkiego „hipotetyzowania” sytuacji prawnych. Ibn Hanbal odmawiał wydawania fatw w przypadku sytuacji, które się nie wydarzyły, zatem rozstrzygnięcia prawne mogły dotyczyć tylko rzeczywiście zaistniałych problemów w konkretnych okolicznościach – ma to swoje odzwierciedlenie w niechęci Ibn Hanbala do stosowania analogii. Kolejnym wyróżnikiem, o którym już wspomniano, jest unikanie zbytniej dowolności oraz nadmiernego stosowania opinii własnej – *raj*. Pierwotnie imam był jej przeciwny, jednak w późniejszym okresie została przez jego kontynuatorów dopuszczona do stosowania. Charakterystyczne dla Ibn Hanbala, a następnie kontynuowane, było wydawanie rozstrzygnięć, które miały ułatwić i uprościć zasady wynikające z kultu religijnego, przykładowo dużym zainteresowaniem cieszyły się fatwy dotyczące zwierząt dopuszczonych do uboju *halal* i sytuacji osób, które je oporządzały w obejściu, między innymi obcowały z ich odchodami.¹⁷

W celu dalszego uszczegółowienia metodologii analizy prawa szariatu stosowanej przez szkołę hanbalicką, warto byłoby jeszcze raz przyjrzeć się źródłom prawa muzułmańskiego uznawanych przez hanbalitów. Jak już wspomniano zasadniczym i podstawowym źródłem prawa według Ibn Hanbala jest *nass*¹⁸, czyli Koran i sunna Proroka. Koran, we wszystkich szkołach prawa muzułmańskiego, zajmuje pierwsze i niepodważalnie najważniejsze miejsce wśród źródeł szariatu. Jako słowo Allaha głoszone przez jego ziemskiego wysłannika ma moc prawa boskiego. Zatem wszel-

15 W.B. Hallaq, *The origin's and evolution...*, s. 162.

16 *Isnad* – łańcuch informatorów przekazujących tradycję (hadith) od bezpośredniego świadka wydarzenia do historyka podającego to zdarzenie. Zwyczaj powoływania się na informatorów sięga czasów przedmuzułmańskich. Liczba informatorów i przekazicieli tradycji mogła dochodzić do kilkudziesięciu, zatem często mogło dochodzić do fałszerstw i pomyłek (...). J. Bielawski (red.), *Mały Słownik Kultury...*, s. 245.

17 W.B. Hallaq, *The origin's and evolution...*, s. 164.

18 *Nass* – tekst objawiony, odnosi się do Koranu i sunny Proroka.

kie inne źródła prawa stanowiące filary prawa muzułmańskiego, będące z nim w sprzeczności, muszą zostać odrzucone. Wysoko ceniona przez hanbalitów sunna Proroka, obejmująca zbiór hadisów z życia Mahometa, zajmowała drugie miejsce w hierarchii źródeł prawa muzułmańskiego. Warto wskazać, iż sam ibn Hanbal podkreśla istotny aspekt wiarygodności łańcucha przekazicieli danego hadisu (*isnad*) by móc wyprowadzić odpowiednią treść danej normy prawnej wynikającą bezpośrednio z tradycji. W krąg sunny włącza również przypowieści obejmujące historie współtowarzyszy Proroka. W szkole hanbalickiej wskazuje się, także jako źródło prawa, na konsensus – *idźma*, lecz co warto zaznaczyć, według stanowiska hanbalitów w zakres tego źródła wchodzi, odmiennie od pozostałych szkół gdzie zgoda obejmuje współcześnie żyjących uczonych, konsensus współtowarzyszy Proroka. Zatem według tego nurtu, szkoła hanbalicka odwołuje się do *idźmy* wyłącznie pośród współtowarzyszy (*sahaba*) Proroka, dodatkowo podkreśla, iż zgoda ta musi być jednomyślna. Za trzecie źródło prawa, hanbalici uważają indywidualne opinie współtowarzyszy. Opinie te, prowadzące do wnioskowań na temat zasad postępowania i wykładni prawa szariatu zostały wysnute przez samego Ibn Hanbala. Warto wskazać, iż zależnie od szkoły, opinie te mają różną rangę dowodową. Ciekawie tę kwestię, pewnej dowolności w wykładni prawa, ilustruje J. Dar, który przytacza następującą okoliczność:

I tak Ishaq Ibn Ibrahim Ibn Hani podaje w Masa'il, Abu Abdullah (Ibn Hanbal) został zapytany: „Jeśli człowiek zostanie zapytany, przez swój lud, o kwestie, w których nie ma jednomyślności i zgody pośród uczonych, co ma on wówczas uczynić?” na to Ibn Hanbal odpowiedział: „Powinien ów mąż osądzić w oparciu i w zgodzie z Koranem i sunną Proroka, a jeśli jego osąd jest sprzeczny z tym co stoi w Koranie i sunnie Proroka, wówczas mąż ów powinien odstąpić od wydawania opinii w tej sprawie.” A zapytany: „Czy takie zachowanie jest jego obowiązkiem?” Ibn Hanbal odpowiedział: „Nie”.¹⁹

W przypadku, gdy w oparciu o wcześniej wymienione źródła prawa muzułmańskiego, czyli po pierwsze: Koran, po drugie: hadisy *sahih*²⁰

¹⁹ J. Dar, *Imam Ahmad ibn Hanbal and his Madhhab*, Shah-i-Hamadan Institute of Islamic Studies, Kashmir 2013, s. 10.

²⁰ *Sahih* – najwyższa kategoria hadisów, które w treści i w łańcuchu sprawozdawców nie budzą żadnych wątpliwości.

i *hasan*²¹ w sunnie Proroka czyli takie, które zarówno w zawartej w nich treści oraz w przytoczonym łańcuchu przekazicieli nie budziły wątpliwości, po trzeciej: konsensus współtowarzyszy i ich indywidualną opinię, nie uda się rozstrzygnąć problemu, wówczas według Ibn Hanbala, należy sięgnąć po hadisy typu *mursal*²² bądź *da'if*²³. Ibn Hanbal twierdził, iż nawet słaby hadis jest mu bliższy niż opinia własna.²⁴

Ibn Hanbal uważał za uzasadnione stosowanie analogii – *kijas*, w wyjątkowych przypadkach. Odwoływał się do własnych opinii i przemyśleń, oczywiście wywiedzionych z fundamentów prawa muzułmańskiego, tylko wówczas, gdy nie było innej możliwości rozstrzygnięcia sprawy i była to ostateczność. Jednak co warto wskazać, kontynuatorzy myśli Ibn Hanbala, przykładowo ibn Tajmijja²⁵ czy Ibn al-Qayyim²⁶, już powszechnie wykorzystywali stosowanie analogii w rozstrzyganiu problemów, z jakimi się spotykali podczas swojej praktyki.²⁷

Szkoła hanbalicka akceptuje także stosowanie doktryny *istishab*²⁸, czyli pewnego rozwiązania prawnego, które można przyrównać do występujące-

21 *Hasan* – hadis nie osiągający statusu sahih, ale pochodzący z pewnego źródła i sprawozdawcy nei budzą wątpliwości.

22 *Mursal* – w tych hadisach, łańcuch sprawozdawców nie jest ciągły, bo np. brak jest pośród przekazicieli osoby łączącej się bezpośrednio z Prorokiem, pomimo, iż kolejny przekaziciel powołuje się na autorytet Proroka, bez informacji, kto mu dany hadis przekazał.

23 *Da'if* – kategoria hadisów, które ze względu na swoje defekty nie mogą być zaliczone ani sahih ani hasan.

24 S.W. Witkowski, *Wprowadzenie do prawa muzułmańskiego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009, s. 42.

25 Ibn Tajmijja – (zm. 1328 r.) wybitny teolog i jurysta, cel główny tego teologa to powrót do Koranu i tradycji Proroka, przeciwnik wszelkich „zabobonnych” praktyk w islamie, takich jak: kult świętych, relikwii, grobów, wiara w cuda. Przeciwnik sekciarstwa pośród muzułmanów w szczególności charydżytów. Wg ibn Tajmijji jedynie Koran i sunna Proroka, powinny wskazywać człowiekowi drogę zarówno w życiu prywatnym jak i społecznym. Bazował na doktrynie hanbalickiej. Z nauk ibn Tajmijji czerpał wahhabizm. J. Bielawski (red.), *Mały Słownik Kultury...*, s. 220.

26 Ibn al-Qayyim – (zm. 1350 r.) teolog i jurysta sunnicki, uczeń Ibn Tajmijji popularyzator i kontynuator jego myśli, http://en.wikipedia.org/wiki/Ibn_Qayyim_Al-Jawziyya [dostęp: 22.02.2015].

27 J. Dar, *Imam Ahmad ibn Hanbal...*, s. 12.

28 *Istishab* – islamski termin prawny, okręślający domniemanie ciągłości obowiązującego prawa danej sytuacji prawnej istniejącej wcześniej a kontynuowanej do czasu jej zaprzeczenia przez konkretny dowód. Przykładowo: domniemanie, iż szósta modlitwa dzienna nie jest obowiązkowa, gdyż w źródłach prawa muzułmańskiego

go w łańciskim systemie prawa – domniemania. U hanbalitów instrument prawny w postaci domniemania, używany jest w przypadkach gdy nie występują jakiegokolwiek inne źródła istnienia dowodów obowiązywania prawa wynikającego z fundamentów tworzących prawo szariatu, który można byłoby zastosować w rozpatrywanym kazusie. Domniemanie – *istishab* zakłada istnienie bądź nie istnienie jakiegoś faktu (zawarcia małżeństwa, przeniesienia prawa własności) tak długo jak to właśnie założenie nie zostanie obalone przez dowód przeciwny, chyba że domniemanie wygaśnie poprzez jego czasowe istnienie – dotyczy to przede wszystkim małżeństw czasowych. Hanbalici, podobnie do szafi'itów, natomiast przeciwnie do hanafitów i szkoły malikickiej, uznają *istishab* tylko w zakresie domniemań pozytywnych – czyli w kontekście obronnym i potwierdzającym, zatem domniemanie ma na celu ochronę dotychczas istniejącego prawa bądź też ewentualne nabycie nowych praw.²⁹ W kontekście dość rygorystycznego stosowania prawa przez hanbalitów, akceptacja takiego instrumentu prawnego w szczególności w zakresie domniemań pozytywnych stanowi istotny element doktryny.

Podsumowanie

Podsumowując wcześniejsze uwagi o hanbalickiej szkole prawa muzułmańskiego, nasuwa się istotne spostrzeżenie, że intencją Ibn Hanbala nie było stworzenie doktryny jako pełnego i sprawnie skonstruowanego nurtu ideologicznego, lecz uczone poświęcił swe życie sunnie Proroka, a w szczególności kompletowaniu hadisów – i to uważał za swój główny cel. Jednak jak już zostało wykazane, poprzez wydawanie licznych opinii i rozstrzygnięć w oparciu o posiadaną wiedzę, zbudował solidne podstawy do formowania przez następców nowej koncepcji w islamie. Poprzez swoją niezłomną postawę i wierne trzymanie się wartości jakie odnajdywał w filarach prawa muzułmańskiego udało mu się zebrać wokół wyznawanej idei oddanych uczniów.

---

wymaganych jest tylko pięć; w przypadku osoby zaginionej – do czasu potwierdzenia czy żyje czy nie, nie wszczyna się postępowania spadkowego; istnieje domniemanie niewinności w przypadku osoby do czasu udowodnienia jej winy (tłumaczenie własne); <http://oxfordindex.oup.com/view/10.1093/oi/authority.2011-0803100013647?rskey=y7haVJ&result=0&q=istishab> [dostęp: 22.02.2015].

²⁹ H.M. Kamali, *Principles of Islamic Jurisprudence*, Cambridge Islamic Text Society, Cambridge 1991, s. 263.

Ibn Hanbal dał początek systemowi wartości i zasad, które wyznaczyły standardy rozumienia i postrzegania islamu jako systemu wielowymiarowego – religijnego, prawnego, socjologicznego i politycznego.

Pomimo, iż szkoła hanbalicka nigdy nie cieszyła się tak wielką popularnością jak pozostałe *mazhaby*³⁰, stała się silnym fundamentem najbardziej radykalnego nurtu współczesnego islamu – wahhabizmu.

---

³⁰ Mazhab – szkoła prawa muzułmańskiego.